

УДК 340

*Данило Юрійович Акуленко,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту теорії держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
асистент з юридичних питань
Представництва Бейкер і Макензі Сі Ай Ес Лімітед*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА І АНАРХІЧНОГО ПРАВОВОГО РЕЖИМУ

Постановка проблеми. Шлях державотворення України сповнений періодів, у яких революційна правосвідомість і самоорганізація громадян здійснювали потужний тиск на державу та посадових осіб, які наділені владними повноваженнями. На даний час в Україні відсутні нові наукові роботи, які б досліджували можливість існування і функціонування громадянського суспільства під час політичних криз, революцій або інших ситуацій, коли регулятором суспільних відносин виступають не норми права, ухвалені державою, а свідомість і саморегуляція громадян.

Метою статті є висвітлення і дослідження теоретичних аспектів взаємозв'язку громадянського суспільства у державному утворенні з анархічним правовим режимом. Для реалізації цієї мети необхідно наступні завдання: по-перше, загалом схарактеризувати анархізм у контексті політико-правової ідеології; по-друге, дослідити анархічну складову українського суспільства як важливого елементу формування громадянського суспільства в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми взаємодії інститутів громадянського суспільства і держави аналізували у своїх працях видатні вітчизняні вчені та правники. Зокрема, питаннями, присвяченими розбудові громадянського суспільства, опікувалися свого часу такі науковці: Н. С. Кузнєцова, Н. М. Оніщенко, О. В. Славна, О. В. Скрипнюк та ін.

Ситуація з дослідженням інститутів анархічного суспільства дещо гірша, здебільшого наукові дослідження на цю тематику висвітлюють такий правовий режим в кращому випадку нейтрально, в гіршому – суто негативно. Так наприклад, у 2013 році під час подій Революції Гідності в Україні відомий російський політолог і, як часто буває, рупор пропаганди РФ стверджував, що в українців є певна схильність до анархії і назвав цю «ваду» – схильністю до самознищення. На жаль, до сьогодні фундаментальне дослідження українського анархізму як явища правового не відбулося, наразі ця тема актуальна лише для істориків. Так, наприклад В. В. Расевич стверджує, що українці – аж ніяк не виняток у спробах побудови чогось чистого і непорочного на своїй землі і що анархізм – це не питома риса українців, яка сформувалася протягом століть, а дещо складніша, ніж бажання деструктивних процесів щодо чинної владної верхівки [1, с.1].

Відсутність зацікавлення до дослідження анархічного правового режиму в Україні, з точки зору права, цілком зрозуміла, оскільки тема є напрочуд розмитою внаслідок відсутнього реального прикладу предмета наукового дослідження у сьогоденні, а уявлення про різні анархічні утворення, як, наприклад, Махновщина в Україні, часто перекичувалися задля того, щоб догодити суперницьким політичним режимам, які, щиро кажучи, пройшли перевірку часом ефективніше, ніж державні утворення з анархічним правовим режимом.

Основні результати дослідження. Аналізуючи геополітичну ситуацію сьогодення, можна погодитися з найбільш розповсюдженою класифікацією видів правових режимів, а саме:

- демократичний правовий режим;
- авторитарний правовий режим;
- тоталітарний правовий режим;

Варто зауважити, що функціонування громадянського суспільства як правової і соціальної основи вільного суспільства повноцінно функціонує лише в такій державі, в якій повністю встановлений людиноцентризм, а захист прав та свобод особи є фундаментальним завданням держави. Своєю чергою, авторитарний правовий режим має змогу впливати на громадянське суспільство, а тоталітарний, як показав досвід Радянського Союзу, повністю контролювати, або ж утворити псевдогромадянське суспільство задля систематизації та контролю персональних даних, трудової активності, політичних та філософських поглядів тощо

На нашу думку, виникає цікаве і недосліджене питання існування громадянського суспільства в умовах анархічного правового режиму, оскільки за своєю суттю, такий правовий режим є діаметрально протилежним тоталітарному у контексті втручання держави у приватноправові відносини.

На відміну від співіснування інститутів громадянського суспільства з державними інститутами, як це відбувається у демократичних країнах; а також, на відміну від повного контролю з боку держави, як це відбувається за пануванням тоталітаризму, в анархічній державі сфера нормативного правового регулювання повністю поглинається громадянським суспільством.

Хочемо наголосити, що у даній статті мова не йде про анархію як синонім до хаосу і гвалту, елементи анархічного світогляду були відомі світу протягом багатьох століть. Так ще засновник даосизму Лао-цзи у своєму трактаті «Да де Цзін» стверджував, що найкращим правителем є той, про якого народ знає лише, що він існує» [2, с. 17]. Трохи пізніше його краєнин і колега за фахом – філософ стародавнього Китаю періоду «Країн у війні» Чжуан-цзи (Чжуан Чжоу) ще у своєму трактаті «Меню» стверджував, що політичним ідеалом майбутнього має стати форма правління, за якою номінальний правитель буде дозволяти своїм підданим робити все, що завгодно, користуючись своїми природними правами. [8, с. 11].

У той самий час німецький філософ Іммануїл Кант розглядав поняття «анархія» в праці «Антропологія з прагматичної точки зору» як «закон і свобода без влади». На думку Канта, анархія не є справжнім громадянським суспільством, адже закон без влади залишиться лише «порожньою рекомендацією». У праці «До вічного світу» він писав, що анархія є вкрай негативною формою існування держави, яка настає після деспотії, коли викорінюються «зародки добра», в той час, коли будь-який лад і порядок краще, ніж його відсутність. Фактично саме Кант заклав підвалини розуміння анархії як безвладдя [5, с.98].

П'єр-Жозеф Прудон писав, що анархія має на увазі відсутність суверена, пана, з повноваженнями уряду. Анархія у Прудона є мірою свободи, що визнає лише владу закону, або «необхідності» [11, с. 603].

Макс Штирнер у праці 1844 року «Єдиний і його власність» аналізує поняття лібералізму, показуючи, що дійсний політичний лібералізм породжує анархію, знищуючи панування і стираючи відмінності між класами.

Найближче до громадянського суспільства у його нинішньому розумінні наблизився анархіст Вордсворт Доністорп, він відкидав соціалізм і трактував анархію як свободу індивідуальності від моральних стереотипів і застарілих положень сучасного на той момент законодавства, намагався розробити нові способи і механізми спілкування між людьми (зокрема кінематограф і нову мову «Угора»), втіленням його ідей стали історичні організації Ліги захисту свободи та власності, а також Ліга легітимізації.

Класики «наукового анархізму» (М. Бакунін, П. Кропоткін) розглядали анархію як синонім свободи індивіда від втручання з боку держави. Основоположник анархокомунізму П. Кропоткін стверджував, що стан анархії – це засіб і ознака творчої сили народу, який самостійно прагне виробити установи звичаєвого права, які змогли б вберегти його від меншини, яка прагне влади і панування.

З вищевикладеного можна стверджувати, що філософія анархізму передбачає розвиток стрижня громадянського суспільства – місцевого самоврядування, але на громадянських засадах, на противагу розвитку такого самоврядування на засадах державницьких. Фактично це означає, що розвинене громадянське суспільство, принаймні частково, є обов'язковою складовою анархічного режиму.

Крім того, мусимо визнати, що анархічна модель держави є, якщо не близькою, то принаймні дотичною до України. Яскравим прикладом є виборні посади гетьманів та отаманів різного рангу часів українського козацтва [7, с.12]. Окремо варто наголосити, що приклад гетьмана І. Брюховецького вказує на можливість усунення раніше обраного у разі масового невдоволення. Фактич-

но, це є однією з підвалин українського імпічменту, цікаво, що в Україні це актуальна проблема, адже процедура імпічменту набула окреслених рис лише у вересні 2019 року.

Історики і правознавці не мають єдності в питанні, чи була Запорозька Січ і тогочасна Україна державою, оскільки, з юридичної точки зору, на той час мова не йшла навіть про суверенітет та існування механізму держави, та ще низки ознак, які притаманні будь-якій державі світу.

Детально вивчивши питання існування так званої «Козацької держави», можна знайти багато спільних рис з анархічним суспільством і не так багато з державою:

- українське козацтво мало своє самоврядування;
- в певних областях накази та декрети державних чиновників не мали ніякої влади;
- були утворені нові звичаї, якими регулювалися виборча система, побут, військовий вишкіл тощо;

Згадуючи анархічні утворення в Україні, неможливо уникнути згадки про «Вільну територію» зі столицею у Гуляйполі, лідером якої був Нестор Махно. Уникаючи однозначних оцінок, можна стверджувати, що більшості Махновський рух відомий внаслідок активної збройної боротьби на декілька фронтів у 1918–1921 роках. Втім, з юридичної точки зору, нас цікавлять саме процеси самоврядування, які не стосуються військових дій. Управління Вільною територією здійснювалось вільними радами та ліберальними комунами.

Для розв'язання питань, що стосувалися території в цілому, скликалися районні збори селян, робітників і повстанців. Всього за період вільного існування махновщини були проведені три таких збори. На перших зборах була прийнята резолюція про засудження будь-якої державної влади і визначено, що звільнення робітничо-селянського класу є виключно в повноваженнях представників робітничо-селянського класу попри приналежність до партій, а також статусу «революціонер» та «контрреволюціонер».

На других зборах була утворена Військово-революційна рада селян, робітників і повстанців, до нього увійшли представники 32 волостей Катеринославської і Таврійської губерній, а також представники повстанських частин. ВРС відала усіма справами суспільно-політичного і військового характеру і фактично був вищим виконавчим органом Махновського руху. Головними питаннями, якими займалась Військово-революційна рада, були: військове, продовольче і питання місцевого самоврядування.

Треті збори проголосили платформу анархістської ідеології, відповідно до якої негайно мало відбутися видалення всіх призначених осіб на всі цивільні та військові і цивільні пости з подальшим проведенням виборів, земля, фабрики і заводи мали перейти в суспільну власність. Припинялась діяльність реквізичійних загонів, мала бути введена система товарообміну між містом і селом, проголошувалась повна свободи слова, друку, зборів, також проголошувалась недоторканність особи працівників. Маніфестом цієї платформи стало гасло: «Диктатури, якої партії вона б не була, категорично не визнаємо».

Органами громадянського самоврядування Махновського руху повинні були стати так звані Вільні трудові ради селян і робітників, які, виконуючи волю місцевих робітників та селян і їх організацій, повинні були встановлювати між собою необхідні соціально-економічні зв'язки, утворюючи вищі органи народного самоврядування.

Аналізуючи вищевикладене, необхідно зауважити, що попри відкидання концепцією анархізму ідеї існування держави як особливої форми організації влади над суспільством, організація влади, вплив і регулювання суспільних відносин, як такі, все одно існували. Таке регулювання намагалось існувати у формі самоорганізації, яка заснована на загальноузгоджених принципах і цінностях.

Висновки. Таким чином, анархістський правовий режим створює громадянське суспільство, яке зобов'язане поглинути усі сфери саморегуляції такого суспільства задля ліквідації можливості існування держави.

Таке громадянське суспільство дійсно складно уявити, але, на нашу думку, варто дослідити позитивні і негативні аспекти існування анархізму принаймні в можливих критичних ситуаціях, які вже неодноразово траплялися в минулому.

На думку В. В. Сухоноса, усі спроби демократизації в Україні відбувалися в умовах недооцінки анархічної моделі взаємодії держави і громадянського суспільства, яке, як ми бачили вище, і є історично характерним для України [10, с. 83].

Аналізуючи останню глибоку політичну кризу в Україні, можна стверджувати, що стихійна самоорганізація Євромайдану за допомогою соціальних мереж на добровільних засадах і є тою іскрою анархізму, яка підживлює громадянське суспільство в критичному стані.

Звісно, такий стан є тимчасовим і не може слугувати стабільною моделлю розбудови демократичної правової і соціальної держави, що закладено в Конституції України [4, с. 1], але треба визнати, що саме таким чином кожен з нас заклав цеглину у фундамент внутрішньої політики – повага честі і гідності громадян, зовнішньої політики – євроінтеграційні процеси і цінності цивілізованого світу, культурної-освітньої політики – пріоритет державної мови тощо.

Жодне народне волевиявлення не давалося за безцінок, «Революція на граніті», «Помаранчева революція», «Революція Гідності»: всі вони мали за мету встановлення/поновлення демократичного режиму в державі, втім короткотривалі періоди саморегуляції суспільства під час виключно складних ситуацій, це саме той елемент громадянського суспільства, який не може бути забутий одразу після перших виборів, які відбулися внаслідок вищезгаданих подій.

Громадянське суспільство в Україні щоденно виборює своє право на існування, так само, як і українці відстоюють свої права та свободи шляхом утворення громадських рухів, волонтерських організацій, благодійних фондів, незалежних засобів масової інформації тощо.

Список використаних джерел

1. Велика українська анархія / В. В. Расевич / OnlineЖурнал, Zahid.net / 2017 p. https://zaxid.net/statti_tag50974/
2. Дао де Цзін / Лао-цзи /; [пер. с кит. Ян Хі Шун]. / Санкт-Петербург : Азбука, – 2014. – С. 144.
3. Оніщенко Н. М. До питання про пошук балансу у співвідношенні громадянського суспільства та держави // Право України. – 2014. – № 4. – С. 55–62.
4. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141) Редакція від 30.09.2016.
5. Критика чистого розуму / Иммануель Кант / Філософія : Хрестоматія / Упоряд. І. Демчик. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2000. – С. 94–102.
6. Махновщина: Селянський повстанський рух на Україні (1918–1921). / Верстюк В. Ф. – К. : Наук. думка, Київ, 1991. – С. 368.
7. Поселення Правобережного Запорозжя в 2-й половині XVIII століття / Пивовар А. В. / Інгульський Степ, альманах. Вип. I. – К., 2016 – С. 8-36.
8. Проблема свободи у філософії Чжуан-цзи / Капранов С. В. / Online Журнал/ С. 5-12 / Журнал, зареєстрований в Міністерстві юстиції України, свідоцтво Серія КВ №222616-112516Р від 04.04.2017.
9. Соціальна доктрина М. А. Бакуніна. / Пірумова Н. М / Москва, Ленанд. – К., 2017. – С. 336 / ISBN:978-5-9710-3837-5
10. Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи : матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. / Суми, 2018 р. / ред. колегія : В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, В. М. Король та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2018. – С. 136 .
11. Філософський енциклопедичний словник. / Прудон П'єр Жозеф / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. – Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. – С. 532.

References

1. The Great Ukrainian Anarchy - I. / V.V. Rasevich / OnlineJournal, Zahid.net / 2017 https://zaxid.net/statti_tag50974/
2. Tao de Jing / Lao Tzu /; [trans. Chinese. Yan Hee Shun]. / St. Petersburg : Alphabet, 2014. - P.144.
3. Onishchenko N. M. The question of finding a balance in the relationship between civil society and the state // Law of Ukraine. - 2014. - № 4. - P. 55–62.
4. Constitution of Ukraine (Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (BB)), 1996, No. 30, Art. 141)
5. Critique of Pure Reason / Immanuel Kant / Philosophy: Readings / Comparison. I. Demchyk. – Kamianets-Podilskyi : Alphabet, 2000. - P. 94–102.
6. Makhnovschyna: Peasant rebel movement in Ukraine (1918–1921). Verstyuk V.F. - K. Nauk. Opinion, Kiev, 1991. – P. 368.
7. Settlement of Right-Bank Zaporozhye in the 2nd half of XVIII century / Pivovarov A.V./ Ingul Step, almanac. No. I. – K. 2016 - P. 8-36.
8. The problem of freedom in Zhuang-tzu's philosophy. / Kapranov S.V. / Online Journal / P. 5-12 / The journal is registered with the Ministry of Justice of Ukraine, certificate KB №222616-112516P dated 04.04.2017.
9. The social doctrine of M.A. Bakunin. / Pyrumova N.M. / Moscow, Lenand. - K. 2017 - P. 336.
10. Socio-political processes in Ukrainian lands: history, problems, prospects: mater. V All-Ukrainian. scientific-practical conf. / Sumy, 2018 / Ed. Board: V. M. Vlasenko, S. I. Degtyarev, V.M. Korol and others. – Sumy: Sumy State University, 2018. - P. 136.
11. Philosophical Encyclopedic Dictionary. / Proudhon, Pierre Joseph / V.I. Shinkaruk (ed.) and others. – Kyiv : Hryhoriy Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine: Abris, 2002. - P. 532. - 742.

Акуленко Д. Ю. Взаємозв'язок громадянського суспільства і анархічного правового режиму

Стаття присвячена дослідженню існування громадянського суспільства в державних утвореннях з анархічним правовим режимом. У роботі велику увагу приділено функціонуванню державних органів на теренах України у суспільних осередках, які мають ознаки анархізму. У роботі були проаналізовані останні правові та історичні дослідження Українського анархізму, були досліджені думки видатних вчених та філософів різних часів, а також висвітлені суттєві розбіжності щодо розуміння анархії у контексті її співіснування загальноприйнятими державними інституціями.

Ключові слова: анархізм, громадянське суспільство, демократія, держава, правовий режим.

Akulenko D. Yu. The relationship between civil society and the anarchic legal regime

Is not the freedom a daughter but a mother of order? Is the republic positive anarchy? Is anarchy an extremely destructive phenomenon? Does Ukrainian civil society have any common features with anarchic society? The author attempts to answer these questions in the article. To achieve this goal, the author analyzed a huge layer of information, consisting of both well-known sources (Laozi, Immanuel Kant, Petro Kropotkin) and local, little-known sources. The author even had to look for information among the articles of propaganda journalists from authoritarian countries, for whom democratic institutions and the thirst for freedom are simply a sound for which silencing could be well earned. As it turned out, finding such information was quite easy.

The article is devoted to the study of the existence of civil society in state entities with anarchic legal regime. In the work much attention is paid to the functioning of state bodies on the territory of Ukraine in public centers that have signs of anarchism. Recent legal and historical studies of Ukrainian anarchism have been analyzed in the paper, opinions of famous scientists and philosophers of different times have been investigated, as well as significant differences in understanding of anarchy in the context of its coexistence with accepted state institutions.

It should be emphasized separately that in the article the proposed political and social model is not declared as potentially the best, but it does rethink some of the phenomena that have become special for every citizen of Ukraine. There is a clear and objective view in the work that allows us to analyze different historical stages of state formation of Ukraine somewhat different from the conventional ideas about anarchism and its possible destructive influence.

The author carefully identifies the hidden common features of anarchism, with well-known events. It is no secret that the wealth of Ukrainian freedom is ignited every time, after another attempt to usurp power by a dictator, corrupt officials, or after an attempt by another state to intervene militarily in the internal problems of Ukrainians.

The author's position deserves attention, especially given the lack of interest of domestic scientists in the study of anarchism and its possible positive consequences.

Keywords: anarchism, civil society, democracy, state, legal regime.

DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-14